

Torpet Draget vid Lillsjön – om torpet som bytte härad

av Ulf Björkdahl, ulfabjo@gmail.com

Torpplatsen ligger i Håbo kommun, tidigare Håbo härad. Närmare bestämt mellan motorvägens trafikplats Draget och Kalmarsands-rondellen på gamla E18. Under 1600-talet var torpmarken en del av Bro härad. Hur blev det så?

Håbo kommun avser att inom kort bebygga området. Det har sporrat mej till att dokumentera torpplatsen innan den helt försvinner.

Torpet hette **Draget**, ett namn som rikligt återfinns för andra torp, markområden och vatten i denna trakt. De kan vara lätta att förväxla, så här får vi gå varsamt fram. Namnet Draget kommer sig av att man på den tidigare vattenfärdleden mellan Kalmarviken och Ullfjärden på några ställen måste dra båtarna över land, från ett vatten till ett annat.

Landgränsen mellan Håbo och Bro härader började före 1696 vid ett gränsröse vid Kalmarviken som kallades Sandtorpsröret. Därifrån gick gränsen norrut längs Lillsjöns östra del och fortsatte ett stycke upp i Bista hage till några gränsstenar, där häradsgränsen vände tvärt österut (se kartan bredvid). Vid detta ”gränsknä” möttes socknarna Låssa, Kalmar och Håtuna. Röset hade inget känt namn, men kallas av mej för Tresockenrået (*rå = gränsmärke*). Torpet Draget låg nära gränsknäet och på den sida som tillhörde Bro härad.

Bro härad hade alltså sin västgräns vid Lillsjön. Marken närmast sjön var utmark till Toresta säteri i Låssa socken och kallades Toresta eller Spånga skog. Trakten väster om Lillsjön var utmark till en annan egendom, nämligen Bista i Kalmar socken i Håbo härad. Marken norr om häradsgränsen tillhörde Håbo häradsallmänning, i Håtuna socken.

Torpets odlingsmark sedd från norr. Detta och efterföljande foton är tagna av författaren.

Torpplatsen Draget (rödmarkerad triangel) ligger norr om Lillsjön intill storskogen.

Samma område 1695, med några av dagens vägar inritade. Den tjocka svarta linjen är häradsgränsen. Torpet Draget (inringat) låg då i Bro härad.

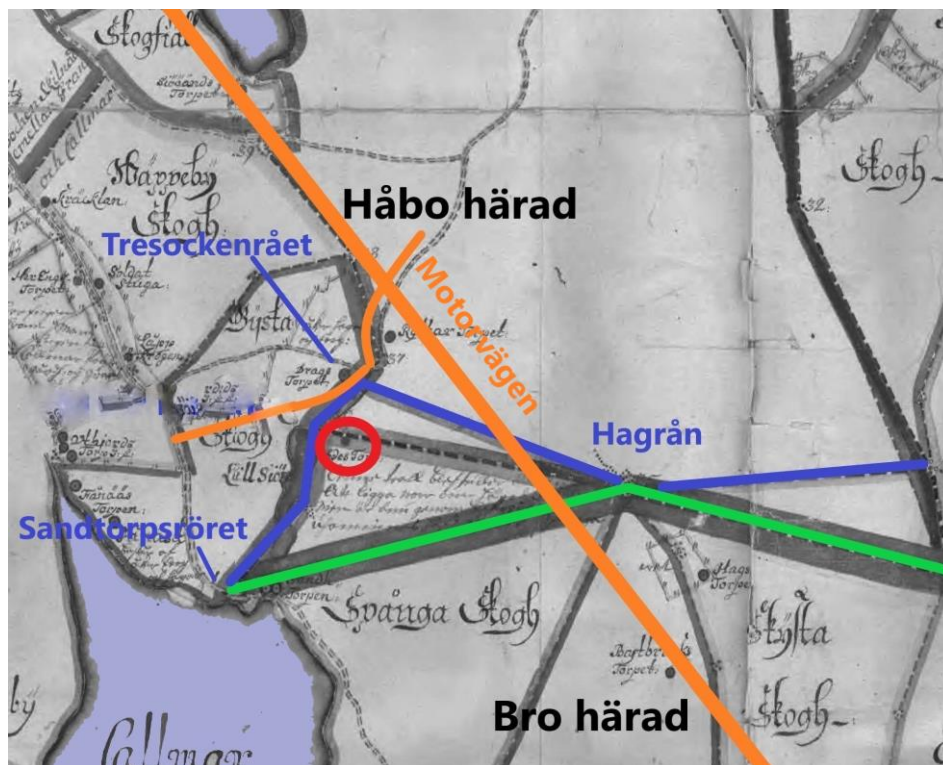
Gränstrakt

Vi befinner oss här i ett urgammalt gränsområde mellan de medeltida folklanden Attundalund och Tiundaland. De stora skogarna var en naturlig gräns mellan dem. Under stormaktstiden hade folklanden sedan länge försvunnit som begrepp och Uppland indelades istället i häradar. Under 1600-talet inledde staten ett omfattande arbete med att kartlägga jordegendomarna i landet med främsta syfte att få ett bättre underlag för beskattning. Behovet av att fastställa exakta gränser blev nu påtagligt. Fokus var jordbruksmarken och vilken avkastning den kunde ge. Utmarken var ännu inte så viktig att kartera.

När t ex lantmätaren 1693 mätte upp Bista-hemmanet i Kalmar socken var han oklar över hur långt byns utmarker egentligen skulle anses sträcka sig mot Håbo häradssallmanning. Han noterade: "Utmarken till denna by som uppvisad är, sägs skall gränsa till allmanningen, och består av en sandås". Och gjorde följande anteckning direkt på kartan: "Denna utmark gränsar till allmanningen varest man ännu ingen säker visshet har om skillnaden (*gränsen*). Har dock likväl jag uppfått så mycket som bönderna mig uppvisat skall hålla till Bista by! vilket ock är pålagt till byn". Han är även öppen för framtida förändring: "Men där något skulle avgå genom allmänningsrannsaking (*inventering*), så finns i discription (*beskrivning*) tydligt hur mycket det är, och vad duglighet samma ägor är av, som bemalte jord ligger". Den allmänningsrannsaking som lantmätaren nämner kom att påverka torpet Draget.

Gränsen ändras

Osäkerheten om häradssallmanningarnas gränser generellt, föranledde staten att under 1690-talet låta en skogskommission få i uppdrag att bestämma de exakta gränserna. Efter flera års arbete meddelade kommissionen 1696 sin dom. Domen kom även att påverka häradsgrensens sträckning mellan Bro och Håbo radikalt. Från Sandtorpsröret vid Kalmarviken drogs nu gränslinjen istället åt nordost och spikrakt mot ett röse, kallat Hagrån, på andra sidan motorvägen, jfr nedanstående karta. Från en dag till en annan hamnade torpet Draget i Håbo härad !

Gamla och nya häradsgrensens

Kartan är upprättad 1696. Författaren har ritat in några av dagens vägar (orange) och ringat in torpet Draget.

Blått = häradsgrensens före 1696 (Kalmarviken-Tresockenrät-Hagrån).

Grönt = häradsgrensens från 1696 (Kalmarviken-Hagrån).

Att häradsgrensens nu flyttades söderut (från den blå till gröna linjen på kartan ovan) innebar att den tidigare västra häradsgrensens vid Lillsjön nu istället blev en förlängd sockengrens mellan Kalmar och Håtuna.

Den streckade svarta gränslinjen alldeles norr om torpet ritades in 1696 som ny sydgräns för Håbo häradssallmanning. Texten inom triangeln på kartan är delvis svårläst men tycks lyda: "Denna trakt blev hållen att ligga norr om häradslinjen, men är den genom --- urminnes hävd under Spånga". Men mycket snart ingick även denna mark i Håbo häradssallmanning. Själva torpplatsen skulle dock komma att behållas av Toresta under lång tid.

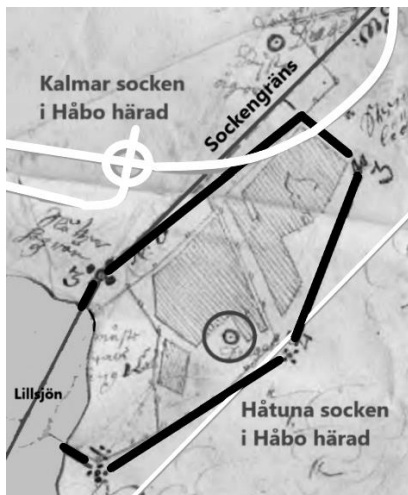
Torpmarken sedd från väster, april 2020. Torpstugan stod en bit ut på fältet (stjärnan), 15 m från skogskanten. På torpplatsen finns spår från en markundersökning som länsstyrelsen gjort. Små tegelrester i jorden har överlevt 300 års jordbruk.

Vad vet vi om själva torpplatsen?

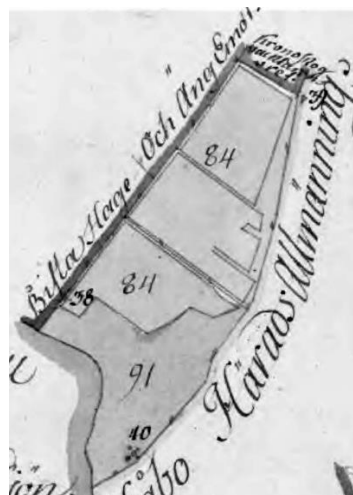
Torphyusen stod på en svag höjd en liten bit ut på fältet. Platsen för torpstugan är registrerad i fornminnesregistret som RAÄ L1940:6240 (Kalmar 170). Inom torpplatsen finns fler fornminnen, som forntida odlingsmarker och en tjärdal. Små odlingsrösen finns ännu i ängskanten. I skogsbacken bakom torpet finns uråldriga djupa hålvägar.

Torpet var med säkerhet bebott från 1640-talet till 1709. För 1630-talet och tidigare har jag inte funnit några uppgifter. 1648 och några år framåt hette torparen Johan, under 1650- och 1660-talen Clement och under 1670-talet Mårten Ersson. De nämnda invånarna är alla upptagna i längderna för Bro socken. Åtminstone från 1694 anges torpet vara ”öde”, vilket inte utesluter att det bodde individer här som var så fattiga att de inte kunde beskattas. 1706-1709 var det åter en torpare här, Mats Jönsson. Men från 1710 verkat torpet definitivt vara utdött och revs antagligen då. Brukandet av torpets åker och äng övertogs av innehavaren av Kalmarsandstorpet på Spångas ägor nere vid Kalmarsviken.

Idag är platsen en stor sammanhängande f d åker. Men så var det inte under 1600-talet. Då var endast en del av marken uppodlad. Den bestod av två åkervretar¹.

Torpplatsen 1699 enligt Häbo härads-allmänningsskarta. Torpägorna ligger inom det svartmarkerade området. Författaren har med vitt ritat in dagens vägar, inkl skogsvägen bakom torpet.

Torpplatsen 1782 enligt en Toresta-karta. Torpet är då sen länge borta.
84 = Två åkervretar.
91 = Ängslindor i vretarna.

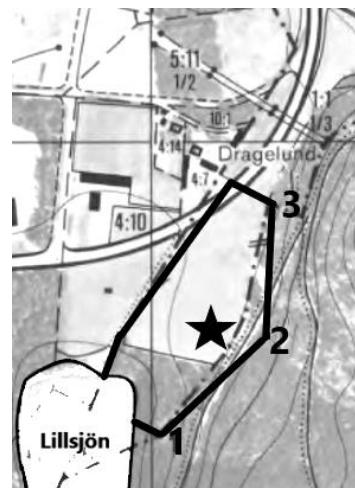
Trappsten? En delvis övermyllad, slät och symmetrisk sten, med måtten 55 x 45 x 12 cm, har vi hittat i dikeskanten bakom torpet. Kanske trappstenen till torpet?

¹ Den ena vreten omfattade (1699) 1 tunnland 10 kappland sandmo, var öde och lagd i linda (träda). Den andra vreten omfattade 1 tunnland 4½ kappland skogsjord. Årligt utsäde fanns för 1 tunnland 7¼ kappland. 1782 ha åkermarken ökats till 3 tunnland 14 kappland. Det branta området mot sjön var torpets ängsmark. Den omfattade (1699) 1 kappland hårdvall som gav 1 lass hö. 1782 kunde bärgas 4 lass hö. 1807 uppgavs hela torpområdet omfatta 6 tunnland 17½ kappland.

Toresta behöll länge sitt grepp om torpplatsen trots att den från 1696 tillhörde Håbo härad. Toresta baserade sina anspråk på marken med hänvisning till "urminnes hävd" och fortsatte bruka "sin" mark inne på häradsallmänningsen. Även om besittningen saknade klara rättslig grund kom den att innehåsa av Toresta under lång tid framöver. På Håbo häradsallmännings karta 1788/1793, anges torpmarken som "Toresta avgärdning ifrån Låssa socken", med vilket menas ett uråldrigt och avgränsat torpbygge på en gammal bys skogsmark. Till allmänningskartan 1807 är antecknat att marken innehåsa av Toresta uti Låssa, "men av vad rätt den innehåsa är vid detta tillfälle inte bevisat". Troligen någon gång under 1800-talet inkorporerades marken till slut i Håbo häradsallmänning.

Torpets ängsmark låg i sluttningen ner mot sjön.

Befintliga gränsmärken 1-3.

Några gränsmärken runt torpplatsen

Gränsmärke 1. 1 m hög sten. Fornlämning L1940:5212 (Kalmar 159). Tidigare fanns ett femstenarör här.

Gränsmärke 2. En oformlig stenhög, 2½ m i diameter, 3 m öster om skogsvägen. Utritad som femstenarör på kartor från 1699 och 1807. Är enligt fornminnesregistret L1940:5174 (Kalmar 163) ett röjningsröse². Fotot taget söderifrån.

Gränsmärke 3. Två stenar, varav en har vält. Den upprättstående stenen är 90 cm hög. Stenarna är utritade redan 1699. Är nyligen anmält som fornminne av mig.

Källor:

Mantalslängder för Bro socken, 1650-1712.

Annotation rörande häradssträngen 1696 resp Delineation över Bro och Håbo häradsallmänningsar.

Håbo häradsallmänningskartor 1699, 1793/1788 och 1807. Karta över Bista 1693. Karta över Torresta m fl 1782. Skogskommissionen 1693-1696.

² Att det skulle vara ett röjningsröse betvivlas. Dels ligger röset hela 12 m från ängskanten. Dels överensstämmer avståndet härifrån till gränsröse nr 3 exakt med en blyertsanteckning på allmänningskartan 1807 som anger avståndet mellan röse 2 och 3 till 269 alnar, dvs 161 m.